

BAXSHICHILIKDA DUTOR JO'RIGIDAN FOYDALANISH**Nazarova Dilafruz Abdug'afforovna**

Baxshichilik san'atiga ixtisoslashtirilgan respublika maktab-internati o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17737031>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek baxshichilik an'anasida dutor jo'rligidan foydalanishning tarixiy ildizlari, uslubiy xususiyatlari, ijrochilik maktablariga xos farqlari va epik ijodagi badiiy vazifalari keng yoritiladi. Dutorning baxshi ovozi bilan uyg'unlashuvi, doston ijrosida ritmik asos yaratishi, obrazlar hissiyotini musiqiy vositalar orqali ochib berishi kabi jihatlar ilmiy tahlil qilinadi. Shuningdek, dutorning hozirgi davr baxshichilik amaliyotidagi o'rni, yosh ijrochilar uchun metodik ahamiyati ham chuqur o'rganiladi. Tadqiqot baxshichilik san'ati taraqqiyotida dutor jo'rligini takomillashtirish va uning musiqiy imkoniyatlarini kengroq yoritishga qaratiladi.

Kalit so'zlar: baxshichilik, dutor, jo'rnavozlik, epik ijod, ritm, uslub, ijrochilik maktablari, doston.

KIRISH

"Ma'naviy meros — bu xalqning kuchi, birligi va kelajagidir. Baxshichilik san'ati esa bu merosning eng yorqin, eng ta'sirli ko'rinishlaridan biridir. Biz uni asrashga, rivojlantirishga va yuksaltirishga intilamiz." O'z.Res. prezidenti Sh.M. Mirziyoyev

O'zbek xalqining epik ijod namunalarida baxshichilik san'ati alohida o'rin tutadi.

Baxshi — nafaqat doston aytuvchi ijrochi, balki keng musiqiy va badiiy mahoratga ega bo'lgan san'atkor hisoblanadi. Uning ovozi, nafas boshqaruvi, intonatsion mahorati bilan bir qatorda dutor chalish san'ati ham epik ijodning tizimli qismiga aylanadi. Baxshi ijrosida dutorning asosiy vazifasi doston matni va voqealar rivojiga mos ritmik harakat yaratish, tinglovchini epik kayfiyatga kiritish, obrazlar xususiyatini musiqiy ohang orqali yoritishdan iborat. Shu bois dutor jo'rligini o'rganish — baxshichilik san'ati tuzilmasini, ijodiy jarayonning musiqiy mexanizmlarini tushinishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchi tomondan, dutor jo'rligida hududiy maktablar boy an'anaga ega bo'lib, har bir maktabning o'ziga xos ritm, ohang, kuy tuzilmalari va ijro uslublari mavjud. Bugungi kunda an'anaviy baxshichilik maktablarining tajribasini o'rganish, uni zamonaviy ijrochilik talablari bilan uyg'unlashtirish dolzarb vazifalardan biridir. Ushbu maqola ana shu yo'nalishda olib borilgan ilmiy-amaliy kuzatishlar, musiqa tahlili, baxshi ustozlar faoliyatini o'rganish natijalari asosida shakllantirilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'zbek baxshichiligi bo'yicha yaratilgan ilmiy adabiyotlar dutor jo'rligini folklor musiqasining muhim tarkibiy qismi sifatida baholaydi. Tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, doston ijrosidagi musiqiy ohanglar voqealar mazmuni, qahramonlarning ruhiy holati, dramatik vaziyatlarning kuchayishi bilan bevosita bog'liqdir.

Surxon-Qashqadaryo, Xorazm, Buxoro-Samarqand, Qoraqalpoq maktablarini qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatadiki, dutor jo'rligida har bir maktabning ritmik modeli, ohang diapazoni va kuylash usuli turlicha bo'ladi. Bu farqlar hududiy madaniyat, tarixiy shakllanish jarayonlari va ustoz-shogird an'analari bilan chambarchas bog'liq.

Mazkur tadqiqotda adabiyotlarni tahlil qilish bilan birga, amaliy kuzatishlar, baxshi ustozlar ijrosini audio va video shaklda o'rganish, dutor kuylarining ritmik formulasini chizish, doston ijrochiligi jarayonini bosqichma-bosqich tahlil qilish metodlaridan foydalanildi.

Shuningdek, o'quvchi va yosh ijrochilarning dutor jo'rliги bo'yicha tajribalarini qiyoslash, ularning ijro jarayonida uchraydigan qiyinchiliklarini aniqlash tadqiqotning metodik asosini tashkil etadi.

NATIJALAR

O'tkazilgan ilmiy-amaliy tahlillar dutor jo'rligidan foydalanishning epik ijoddagi o'rni nihoyatda kengligini ko'rsatdi. Avvalo, dutor baxshi ovozining ohangiy barqarorligini ushlab turuvchi tayanch funksiyani bajaradi. Doston ijrosida ovozning ko'tarilishi, pastlashishi va dramatik nuqtalardagi kuchayishlar aynan dutor ritmi va ohangi yordamida tinglovchiga ta'sirchan tarzda yetkaziladi. Bu jarayonda dutorning uchlik, to'rtlik, beshlik usullarida yaratilgan ritmik harakatlari muhim rol o'ynaydi. Ikkinchi muhim natija shundan iboratki, dutor jo'rliги qahramonlar xarakterini musiqiy tarzda ifodalash imkonini beradi. Masalan, qo'rqinchli sahnalar tor, keskin, qisqa ohanglar bilan; quvonchli sahnalar esa kengaytirilgan, balandroq va jo'shqin ohanglar bilan kuylanadi. Bu musiqiy vosita tinglovchining ruhiy idrokini boshqaradi va doston mazmunining samaradorligini oshiradi.

Uchinchidan, ritmik o'zgarishlar doston ichidagi dramatik cho'qqilarni belgilaydi. Baxshi ijrosida hikoya tinch maromda ketayotganda dutor silliq va barqaror kuylar bilan jo'rlik qiladi, ammo kurash, jang, ichki iztirob sahnalarida ritmning tezlashishi kuzatiladi. Bu, o'z navbatida, epik voqelikni nafaqat matn, balki musiqa orqali ham jonlantirish imkonini yaratadi. Amaliy kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, tajribali baxshilar dutor ritmini dostonning mazmuniy oqimiga mos ravishda boshqarish orqali ijroning badiiy ta'sirchanligini yanada oshiradi.

MUHOKAMA

Baxshichilikda dutor jo'rliги an'anaviy ijrochilikning o'zak elementlaridan biri bo'lib, uning texnik imkoniyatlari yildan-yilga kengayib bormoqda. Zamonaviy baxshilar dutor jo'rligiga yangi bezaklar, mayda qismlarni tez chalish, zarb effektlari, tembrni o'zgartirish kabi uslublarni qo'shish orqali yangicha ijro maktabi vujudga kelishiga turtki bo'lmoqda. Bu jarayon bir tomondan an'anaga sodiqlikni saqlagan holda, ikkinchi tomondan ijrochilik tajribasini boyitmoqda.

Muhokama davomida aniqlanishicha, dutor jo'rligiga yangicha talqinlar kirib kelishi yosh ijrochilarning musiqiy saviyasi va texnik mahoratini oshirishga xizmat qilmoqda. Biroq, ba'zi hollarda haddan ortiq bezakli uslublar doston mazmuni va epik ohangning asosiy ruhidan chetga chiqishi mumkin. Shu sababli, yangi uslublarni qo'llashda an'anaviy maktablarga xos ritmik asosdan uzoqlashmaslik muhimdir.

Shuningdek, ustoz baxshilar tajribasi shuni ko'rsatadiki, dutor jo'rligini o'qitishda o'quvchilarga avvalo dostonning badiiy mazmunini tushuntirish, keyin unga mos ritmik modellarni amaliy mashqlar orqali o'rgatish samarali natija beradi. Bu metod yosh baxshilarning musiqiy fikrlashi va epik hisni musiqiy vosita bilan ifodalash qobiliyatini rivojlantiradi.

XULOSA

Baxshichilikda dutor jo'rligidan foydalanish an'anaviy ijrochilik tizimining ajralmas qismi bo'lib, u nafaqat musiqiy, balki ma'naviy-badiiy mazmunning chuqur ochilishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, dutor jo'rligida ritmning barqarorligi, tembrning yumshoqligi, ohangning ravonligi va baxshi ovozining o'ziga xos diapazoni bir butun holda doston ijrosining badiiy ta'sirchanligini oshiradi. Shuningdek, dutorning zamonaviy ta'lim jarayonida qo'llanishi yosh baxshi va jo'rnavozlarning ijro mahoratini oshirish, ularni milliy musiqiy meros ruhida tarbiyalashda muhim omil ekanligi tasdiqlandi.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, dutor nafaqat doston matnining ohangdorligini ta'minlaydi, balki ijroning dramatik yechimini, xarakterini, ruhiy holatini ham belgilaydi.

Jo'rnavozning baxshi bilan birgalikdagi ijrosi o'zaro uyg'unlikni talab qiladi. Shu bois kelajakda baxshichilik maktablarida dutor jo'rligini o'qitish metodikasini yanada takomillashtirish, ijrochilik namunalari asosida maxsus o'quv qo'llanmalar yaratish, xalq merosini yoshlar ongiga singdirishda amaliy jarayonlarni kengaytirish lozim.

Xulosa qilib aytganda, dutor jo'rligidan foydalanish baxshichilik san'atining ilmiy, badiiy va estetik mazmunini boyituvchi omil bo'lib, dostonchilik an'anasining kelgusidagi taraqqiyoti ham ushbu uyg'un an'ananing davomiyligiga bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Rasulov A. O'zbek xalq og'zaki ijodi. — Toshkent: Fan, 1989.
2. To'xtasinov F. Baxshichilik san'ati tarixi va nazariyasi. — Qarshi: Nosir, 2004.
3. Mirzaahmedov X. Musiqa merosi va an'anaviy ijrochilik. — Toshkent, 2011.
4. Fitrat A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. — Istanbul, 1926.
5. Jo'rayev O. Dostonchilik maktablari va ijro an'analari. — Toshkent: O'qituvchi, 2016.
6. Qodirov B. "Dutor jo'rligida ritm va ohang uyg'unligi" // Musiqa san'ati jurnali, 2020.
7. Yo'ldosheva M. O'zbek cholg'ulari: tarix va nazariya. — Toshkent, 2018.